

A Gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai

Szerkeszti: Dankó Imre

20.

OROSZ LÁSZLÓ

PALFFY ALBERT

Gyula, 1960

I.

Pálffy Albert nem tartozik irodalomtörténetünk nagyságai közé. Szülővárosából, Gyuláról korán elszármazott, s csak ritkán, látogatóba járt vissza, ott sem játszhatott hát a város szellemi fejlődését befolyásoló szerepet. A gyulaiak mégis híven megőrizték az emlékét. 1899-ben, másfél évvel a halála után szülőházát emléktáblával jelölték meg. A kor irodalmi korifeusa, Gyulai Pál tartott beszédet az emléktábla leleplezése alkalmából, s ebben — a kor irodalomszemléletének megfelelően — kijelölte irodalomtörténeti helyét, megállapította jelentőségét: hírlapíró és regényíró volt; a hírlapírás terén érdeme a szónokias nemesi stílussal való szakítás, a rövidmondatos, gunyoros, franciás írásmód meghonosítása; a regényírás terén, különösen a pályája csúcsát jelentő utolsó korszakában, a korrajzban, „a társadalmi viszonyok élénk és jellemző feltüntetésében” szerzett legtöbb érdemet. Az emléktábla leleplezése s Gyulai Pál beszéde óta több, nJnt hatvan esztendő telt el, közben egy olyan történelmi forduló is lejátszódott — a magyar nép felszabadulása —, amely kérdésessé tette múltunkról való valamennyi korábbi ítéletünket. Eljött hát az ideje, hogy kulturális értékei számbavétele során Gyula városának szájában és jelentőségben megnövekedett közönsége is újból szembenézzon Pálffy Albert emlékével.

Ez a kis füzet ehhez szeretne segítséget adni.

II.

ÉLETE

Pálffy Albert 1820. április 20-án született Gyulán. Apja, Ferenc, a gyulai sóhivatal tisztviselője volt, afféle birtoktalan nemes, de nagy múltú família sarja: távoli ősök révén a Pálffy grófokkal is rokon, mint a közös „erdődi” predikátum is mutatja. Nemesi családból származott az édesanyja is: Nyéky leány volt, István főherceg uradalmi igazgatójának a lánya.

Az elemi iskolát Gyulán, középiskolai tanulmányait Debrecenben, Nagybányán és Aradon végezte. Szülei papnak szánták, így került 1837-ben a szabadságharc alatti magatartása miatt hírhedtté vált esztergomi érsek, akkori szatmári püspök, Hám János szemináriumába, Hám Jánost szerepelteti Egy mérnök regénye c. művében. A regény hőseit, a korán árvaságra jutott kis Szabolcsy Gábort Szatmárban a papok nevelik, s a jó eszű fiút egy alkalommal bemutatják a püspöknek is. A püspök kérdezősködése nyomán kiderül, hogy a kisfiú németül nem, de franciául jól tud. „A jólelkű püspök azt hitte, a szélhűdés kerülgeti. A német nyelv nem tudását valahogy eltűrhette, de a francia beszédétől elszörnyűködött. Egy gyermek, aki most végezte be a gimnázium első osztályát, és franciául beszél! Egy árva, egy szürke frakkos. konviktor! Mi váltatik ebből, ha átúszott valamennyi iskolán? Mert Hám János püspök úr előtt a francia nemzetben Bossuet vagy Fénelon csak kivétel lehetett: a többi francia mind Voltaire vagy Ro-bespierre. Még ezeknél is gonoszabb, tudniillik I. Napóleon, aki a pápát elfogatta, aki a felséges osztrák dinasztia ellen háborút folytatott, sőt annak vitéz hadseregét, ahol csak találta, még tönkrevetni is vakmerősködött.

Úgy nézett rá, mintha eretnekségen kapta volna.”¹

A francia nyelv és Hám püspök „összeütközésének” elbeszélése bizonyára nem nélkülözi az egyéni emléket. A francia nyelv tanulása világnézeti és politikai állásfoglalás volt a múlt század első felében, s Pálffyt is a francia nyelvért, kultúráért, gondolkodásért való rajongása állította szembe korábban vállalt hivatásával, az egyházzal. A szemináriumban tanult meg franciául, itt kezdett francia könyveket olvasni. „Francia irodalmi olvasmányai egészen átalakították a fogékony elméjű ifjú lelkiületét, s a csöndes kedélyű ifjúból ezek hatása alatt a forradalmi magasztos eszmék lelkes híve vált. Kedvenc könyve volt A girondisták története, de emellett szorgalmasan lapozgatta a római klasszikus, valamint a hazai írók műveit is. Már az egyházirodalmi iskolában feltűnt szabad szellemével s önálló ítéletével, és sok heves vitát folytatott konzervatív érzelmű tanáraival és társaival a felvilágosodás eszméiért. De egyúttal mindjobban megérlelődött benne az elhatározás is, hogy az egyházi pályát, melyen szabad szellemét bilincsekbe kellene szorítani, odahagyja.”²

1840-ben, a szatmári szemináriumot elhagyva, a nagyváradi jogakadémiára iratkozott be. 1842-ben, jogi tanulmányai befejeztével. Pestre ment jurátusnak.

A Pestre kerülő huszonnégy esztendő ifjúnak határozott írói ambíciói voltak. A francia romantikus iskola hatása alatt állt. Eugen Sue hatása alatt írja majd első regényét, a Magyar millionaire-t. Ez bizony gyenge regény, de határozott hitvallás a franciásság mellett, határozott csatlakozás azokhoz az írókhoz, akik irodalomban is. politikában is a franciák híveinek vallják magukat, röviden: forradalmat akarnak. A franciák híve minden jelentős fiatal író. kezdve Petőfin és Jókain. „Valamennyien franciák voltunk!” — írja Jókai. — „A francia írók nemes

1. M. Regényírók 36. k. 6. 1.

2. Szvacsek—Vári Rezsó: Erdődi Pálffy Albert. (Bp. 1904.) 5—6. 1.

rajongásai, erős meggyőződése, dicsó ábrándjai magukkal ragadták mindazt, aki ifjúságot és nemes ábrándokat bír."³

Pálffy a fiatal írók, a későbbi Tízek Társasága, tisztes törzsgárdájához tartozott. A forradalom előtt megjelent két regényével, mintegy húsz novellájával átütő sikert nem tudott elérni. De lehet-e ezen csodálkozni, amikor olyan versenytársai voltak, mint Eötvös, Kemény, Jósika, Jókai — a kisebbeket nem is említve.

A „fiatal Magyarország” írói szinte egyetlen nagy családot alkottak. Mindnyájan szegények voltak, birtoktalan hivatalnok nemesek fiai, vagy nem is nemesi származásúak. A kor irodalmi viszonyait, a fiatal írók életét számos emlékező írás bemutatja, Pálffy is A régi Magyarország utolsó éveiben című regényében. Szüksős kereset, aránylag olcsó megélhetés s a viszonyok patriarchális egyszerűsége jellemzi Pálffy ék életét. Fényűző életmódra nem is igen vágytak. Degré Alajos írja le, milyenek voltak a társas életük fénypontjai alkotó összejövetelek: „...megvettünk kenyérben sült sódart, jó bort és teát mellé, ez volt az egész, de fűszerezte a jókedv, s páratlaná tette a bizalmas együttlét.”⁴

A fiatal írók csoportjában Pálffy egyéniségével írói rangján felüli tekintélyt szerzett magának. Jókai így jellemzi: „Pálffy Albert szép, nyúlánk, elegáns alakja, választékos mozdulataival, mintha előttem állna most is: mindig finoman, de mindig csípősen szólt; barátai gyöngéit szemben kigúnyolta, de hatok mögött védelmező őket.”⁵ Petőfi legbizalmasabb barátai közé tartozott. Gyulai Pál is említi Petőfi Sándor és lyrai költészetünk c. tanulmányában, „hogy Pálffy bírálatai, melyeket verseiről mondott, nagy hatással voltak Petőfire, s hogy Pálffy „sokszor szigorral monda szemébe véleményét.”⁶ A köztük lévő baráti viszonyt mutatják egymás rovására elkövetett tréfáik is.⁷ Álljon itt ezek közül az az egy, amely különösen jellemző Pálffynak a kortársaktól sokat emlegetett gunyoros-csípős modorára és szellemességére: Petőfi külön öltözködésére szokta volt mondani: „Mikor ez a Sándor elibénk jön, mindig van valami rajta, hogy az ember róla álmodik.”⁸ Említsük még meg, hogy 1848-ban, mikor Petőfi kihívta párbajra követválasztási ellenfelét, Pálffy volt az egyik segédje.⁹

Világnézetük egyezett, de Pálffy egyéniségének több vonása éles ellentétben állt Petőfiével. Petőfi lobbánékony természetű volt, a formákkal mit sem törődött, Pálffy sokat adott a fegyelmezett tónusra, a társas illem szabályaira-

Petőfi s a többi fiatal forradalmár író társasága mellett Pálffy egy másik írói-politikai csoportulással is kapcsolatba került: 3. írások életemből. J. M. vál. művei. (Bp. 1960.) 85. 1.

4. Visszaemlékezései. 1. k. 70. 1.

5. Idézett műve, 72. 1.

6. Krit. dolg. 23. 1.

7. Szvacsek—Vári id. m. 17—19. 1.

8. Uo. 17. 1.

9. Jókai id. m. 98. 1.

a centralistákéval. 1847-től Csengery Antal Pesti Hírlapjának volt munkatársa. Mint a későbbiekben látni fogjuk, a „fiatal Magyarország” forradalmi tanai és a centralisták polgári reformer elképzelései hol egymást erősítve, hol egymást gyengítve jutnak előtérbe politikai gondolkodásában, állásfoglalásaiban.

A márciusi forradalomban — természetesen — Petőfiiek oldalán állt. A forradalmi eseményekben ugyan nem volt különösebb szerepe, de már március 19-én megindította Március Tizenötödike című lapját, s ebben az egész forradalom és szabadságharc alatt híven szólaltatta meg a forradalmi ifjúság következetes és bátor politikai véleményét. Lapja nemcsak politikai elvei és stílusa miatt volt újszerű, hanem terjesztési módja miatt is. Nem az előfizetőkre támaszkodott, mint a korábbi magyar lapok, hanem az utcai árusításra. Esténként jelent meg, s a nap várt eseménye volt, mikor a rikkancsok végigfutottak az utcákon a „friss Március”-sal. Hírlap-áruuló című versében, majd harminc év után? Arany János így emlékezik népszerűségére:

Elkérkedik negyvennyolccal,
S nem hiszi, hogy hihetlen,
Hogy ő akkor több hírlapot
Áruolt el a „szigetben.”
„Igaz, még csak suhanc valék,
De a torkom hatalmas:
„Fris Március-ból” száz forint
Egy estve, itt, uram! No's?...”

Pálffy, a huszonnyolc éves szerkesztő, jelentős emberré vált. Íróként nem tudott az élvonalba kerülni, szerkesztőként egyszeribe híres lett. Eddig jobbára csak írói körökben ismerték, most már a politika berkeiben is, — s ki nem érdeklődött akkor a politika iránt? Lapjának erőteljes forradalmisága, korán jelentkező köztársasági

elvei, kíméletlenül gúnyolódó stílusa szenvedélyes híveket és szenvedélyes ellenfeleket szereztek. Vidéken több helyen elégették a lapot, de mindenütt olvasták, mindenütt tudtak róla. Ilyen körülmények között nem csoda, ha Pálffy gúnyos arca, csípős modora közbeszéd tárgyává, sőt hírlapi témává vált. Az Alföldi Lap írta: „Látnád csak az ő mephistophelesi arcát, midőn vigyorogva nézdeli a Kioszk szegletéhez támaszkodva lapjai ragadozó madarait, s ha állába harapni akaró orrán szemüvege a lámpafényben tűzvillanást kap, s hegyes szakállacskáját a szellő lengeti: az átkozott szarvacskák s kecskelábak képzeleted által okvetlen kipótoltnak: ő valóságos daemon!”¹⁰

A szabadságharc hullámverései természetesen hányták-vetették a lapot és szerkesztőjét is. A Március Tizenötödike Pest elvesztése után Debrecenben jelent meg, Pest visszafoglalása után rövid ideig párhuzamosan adták ki Debrecenben is, Pesten is. de a pesti lapot nem

10. Idézi Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a szabadságharcig. 2. k. 177. 1.

Pálffy, hanem Gaál József szerkesztette, Pálffy lapjának radikális szellemét megtagadva, sőt támadva is. Június elején azonban Pálffy visszatér Pestre, ettől kezdve csak Pesten s csak az ő szerkesztésében jelent meg a lap.

A Március Tizenötödike mindvégig független lap volt. Szerkesztőjét és munkatársait semmiféle tekintély sem gátolta véleményük szabad kimondásában. így történhetett, hogy a lapot 1849. július 8-án a Szemere-kormány betiltotta, szerkesztőjét esküdszék elé állította. Az esküdszéki tárgyalásra azonban már nem kerülhetett sor a közbejött világszi katasztrófa miatt.

A fegyverletétel után Pálffynak menekülnie kellett. A Március Tizenötödike bármelyik száma elég lett volna arra, hogy bíróság elé állítsák és a legsúlyosabb büntetéssel sújtsák. Először Biharban, Belényes közelében bújt meg író-társa, Dobsa Lajos atyjának birtokán, majd az Arad megyei Szintyére ment anyai nagybátyjához, Myéky Alajoshoz, aki itt volt ispán István főherceg uradalmában. Egészen 1853. februárjáig rejtőzködött itt. Ez a rejtőzködés azonban nem jelentett a világtól való teljes elzártságot. Többször megfordult ebben az időben szülő-városában, Gyulán is, sőt 1850-ben — neve említése nélkül — kötete is jelent meg Egy földönfutó hátrahagyott novellái címmel.

Az 1852-ben kiadott amnesztiában bízva, 1853. februárjában visszatért Pestre. Hamarosan letartóztatták, s bíróság elé ugyan nem állították, mert az említett amnesztia értelmében pert már nem lehetett indítani 1848/49-es cselekményekért, de internálták a csehországi Bud-weissba. (Cseh neve: Budejovice.) Több, mint két évet töltött itt, a város lakosságának megbecsülésétől és szeretetétől övezve. Meg is nősült: az egyik tekintélyes és vagyonos polgár lányát, Neveklovsky Stefániát vette feleségül.

Magyarországra visszatérve rövidebb ideig Esztergomban telepedett le, majd családjával együtt Pestre költözött. Mintha a hosszú évek mulasztását akarta volna pótolni, hatalmas írói munkásságba fogott. 1055-től 59-ig három regényt és tíz kisebb-nagyobb elbeszélést publikált, 1860. után pedig ja megeléknkül politikai élet a hírlapírásához is visszavezette. A Hon és a Magyo.r Sajtó munkatársa volt, 1867. júliusában pedig maga indított lapot Esti Lap címen. Ez a lap s vele Pálffy szerkesztői pályafutása 1870-ben megszűnt. A Vasárnapi Újságba és a Politikai Újdonságokba azonban még később is írt cikkeket.

Anyagi gondjai nem voltak. Felesége hozományából házat építtetett Pesten a Sándor főherceg utcában. Számottevő kereseteket jelentettek írói, szerkesztői és hírlapírói honoráriumai is. A jómódú háztulajdonosnak szólhatott, hogy felszólították, legyen a Hazai Első Takarékpénztár napi biztosa. A megbízatást vállalta. Úgy érezte, hogy a pénztárbalak is a polgári társadalomért vívott harc egyik őrhelye. „A modern eszmékért most is tudok.még lelkesülni — vallotta —, s Franciaországról a rács mögött is gyakran álmodozom, mert mikor mesterlegények, varrólányok, szatócsok, kispapok betéti könyvecskéibe írom a neve met, mindig, vágyódva gondolok arra, hogy vajon elérjük-e mi a.boldog jólétnek azt az idejét, melyben aránylag annyi kis tőke lesz nálunk is, mint Franciaországban.”¹¹ Politikában a kiegyezés híve, irodalomban a realista irányzat követője lett. Mindez nem segítette elő, hogy a zömében ellenzéki és Jókai-rajongó olvasóközönség megszeresse, de az irodalmi társaságok méltányolták: 1864-ben a Kisfaludy Társaság, később az Akadémia választotta tagjává. Mint annyi kortársa, forradalmárból polgárrá, citoyenből burzsoává vált ő is.

Mégsem lett a kiegyezés utáni korszakban ellenszenves törtetővé, gátlástalan haszonélvezővé. Szerény, tartózkodó, becsületes ember volt. A közéletből lapja megszűnése után félrehozódott. Csendes szemlélővé vált, de későbbi regényeinek egy-két célzása elárulja, hogy egyáltalán nem megelégedett szemlélővé. Később fiai betegsége és korai halála is hozzájárult, hogy komorrá, elzárkózóvá váljék. Mindkét fia tüdőbajban halt meg a hetvenes évek végén.

Az irodalomtörténeti hagyomány szerint Gyulai Pál biztatására kezdett újra írni a 80-as években. Legjobb regényei ekkor születtek, az írói népszerűséget azonban ezekkel sem sikerült elnyernie. A nála. nemcsak sokkal tehetségesebb, hanem sokkal modernebb Jókai is túl volt már ekkor pályája zenitjén, Mikszáth emelkedésének éveit már ezek. Pálffy maga is jól látta, hogy kiöregedett a világból, mikor az akadémiai kitüntetésre így válaszolt: „Kertiébe nem ültet senki olyan korhadó vén fát, mely csak helyet foglal, de jóízű gyümölcsöt már nem bír teremni. Kár volt ezt az Akadémiának elfelejteni, mikor reám gondolt.”¹²

1897. december 23-án halt meg, életének 78. évében, Budapesten.

Szülővárosával, mint említettem, nem volt szorosabb kapcsolata. Az 50-es évek eleje után, amikor Szintyéről gyakran belátogatott, csak élete *végén* tartózkodott néhányszor, hosszabb-rövidebb ideig Gyulán. Rokonainál szállt meg: özvegy Nyéky Áljajnál a Munkácsy Mihály utcában és Dömény Lajosnál. Kóhn Dávid, az 1899-i emlékünnepegy szervezője és helyi szónoka, többször is találkozott vele. Neki mondta egy ízben: „Nincs nekem Gyulán semmi dolgom, csak azért jövök le, mert Ovidiusszal szólva: Nescio, qua natale solum dulcedine cunctos ducit et immemores desinit esse sui.” (Nem tudom én, minemű édesség vonzza az embert, hogy szülőföldjét el ne feledje soha).

Ebben az időben már kevesen ismerték Gyulán. Pontosabban: *még* kevesen ismerték. Csak halála után figyeltek fel rá, még az értelmiségiek közül is sokan csak akkor tudták meg, hogy gyulai születésű volt. Kultusza a szép emlékünnepegyel kezdődött. Ez valóban országos jelentőségű volt: a kor egyik legjobb szobrásza, Kallós Ede készítette az emléktáblát az író relief-képmásával, Szász Károly emlékversét vésték rá, s a leleplező beszédet Gyulai Pál tartotta.¹³

III. SZÉPIRODALMI MŰVEI

Szépírói pályája három meglehetősen élesen elváló korszakra tagolódik: a forradalom előtti évekre, az ötvenes évek közepére és a nyolcvanas-kilencvenes évek korára. Kisebb elbeszéléseket írt ugyan az említett korszakok közötti időkben is, nagyobb elmélyülésre valló regényei azonban mind ezekben az években keletkeztek, s elbeszéléseinek zöme is ezekre az évekre esik. A forradalom és szabadságharc idején s a hatvanas években a hírlapírás ragadta el a szépirodalomtól, az ötvenes évek elején kényszerűen hallgatott, a hetvenes évek pedig a rászakadt csapások miatti apátia éveit voltak.

A szépírói pálya nagy hézagai is mutatják, hogy nem volt „poéta natus”, nem volt olyan író, aki számára a szépirodalom, a regény, az elbeszélés mással nem helyettesíthető, belső parancsra születő kifejezési eszköz lett volna. Első szépírói korszakának műzsája a kordivat volt. A múlt század negyvenes éveiben szinte minden átlagon felüli tehetség, átlagosnál magasabb szándék az irodalom felé fordult, az irodalomban forrt ki magát. Az írás a politikai cselekvés pótléka volt, elsősorban azoknak a fiatal embereknek a számára, akik származásuk miatt (jobbágyivadékok, honorácior- vagy polgárcsaládok sarjai, birtok-talan nemesek) nem remélhették, hogy a rendi társadalom politikai keretei között szavukat hallathassák. Mint már fentebb írtam, a franciák hívei voltak politikában és irodalomban egyaránt: forradalmárok és romantikusok. Az persze nem is vitatható, hogy romantikájukat, ezt az inkább Sue-t, mint Victor Hugo-t követő, „titkokat”, „rejtelmeket”^{3*} hajhászó és teremtő romantikát még korlátozott értelemben sem lehet forradalminak nevezni. De az is kétségtelen, hogy a valóságtól való elrugaszkodásban, a Sue regényeiből ismert párizsi meg a magyarországi élet merész vegyítésében volt valami lázadó jellegű tiltakozás a rendi Magyarország tunyasága, vidékiessége, szegényes eseménytelen-sége ellen.

Pálffy első regénye, a *Magyar millionaire* (1846) nem tartozik a jobbak közé e problematikus értékű művek között sem. A *Magyar titkó* (Nagy Ignác), a *Hazai rejtelmek* (Kuthy Lajos) értéke meghaladja e regényét, még inkább a vele egy évben megjelent *Hétköznapiaké* (Jókai). Cselekménye röviden a következő: A rendkívül gazdag földesurat, Bihary Gézát francia titkára, Morquier előbb Pest, majd Párizs multságain hurcolja végig. Párizsban Géza a júliusi forradalom eseményeibe is belekeveredik, de inkább színházi csatározásokban vesz részt.

11. Vadnay Károly; Pálffy Albert emlékezete. B. Szle 1898. 94. k. 373. 1. 1.2. Idézi Szvacsek—Vári id. m. 44—45; 1.

13. Kóhn Dávid emlékbeszéde. Békés 1899. jún. 4. és Kóhn Dávid: Gyulai Pál — **Gyulán. Hatvan** év múltán. (Gyula, 1956.) 71—90. 1. Az idézet az utóbbiból: 73. 1.

Titkára megházasítja, egy szép színésznőt vétet el vele, ezzel hazajön, s megtelepszik hortobágyi kastélyában. A titkár összeesküvést sző ellene, meg akarja szerezni a vagyonát.

Tudomására jut, hogy Géza — még mielőtt vagyonát örökölte — feleségül vett egy vénasszonyt, s most azt rejtegeti a világ elől. A vénasszonnyal elhiteti, hogy Géza meghalt, feleségül akarja venni, Gézát meg akarja ölni, hogy az özvegy férjeként jusson a vagyonhoz. Géza megtudja titkára szándékát, de futni hagyja, még pénzt is ad neki.

A cselekmény és a jellemelek valószínűtlensége ebből a rövid vázlatból is kitűnik. A valószínűtlenséget csak növeli az „összeesküvés” részletezése. Ülésznek, jegyzőkönyveznek, s mindegyik semmi szükség, hiszen a titkár bármikor kifoszthatná urát, mert ő kezeli a pénzt. Van a regényben egy bizonyos amoralitás: nemcsak Géza bigámiája vagy a gyilkosságot tervező titkár büntetlensége miatt, hanem azért is, mert a szerző kedélyes hangvétellel beszél a legszörnyűbb dolgokról is. A kritika kedvezőtlenül, az olvasók különösebb figyelem nélkül fogadták ezt a regényt. Legegyénibb értékét könnyed, franciás stílusában látták. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy Jókai természetes könnyedsége, meleg kedélye, humora mellett színtelennek és száraznak tűnik Pálffy stílusa.

A Magyar millionaire után történelmi regényt írt Pálffy, a Horia és Closca felkelése idején játszódó *Fekete könyvet*. Ez a regény Eötvös Dózsa-regényével egy évben (1847) jelent meg, de a tárgy választás látszólagos rokonsága ellenére sem találhatunk bennük rokon vonást. Pálffy regényében nem a történelmet ábrázolja, hanem egy zűrzavaros romantikus történetet, amely teljesen független a megjelölt kortól.

Említett két regényen kívül szépírói pályája első korszakában (1824— 48) mintegy húsz novellája jelent meg, jórészt a Pesti Divatlapban és az Életképekben. Ezek regényeinél kedvezőbb fogadtatásban részesültek. Világuk a szalonoké, főúri köröké, szerepet kap bennük a modernebb polgári élet, a pénzarisztokrácia is. Szinnyei Ferenc megjegyzi, hogy egyikben, a Harlem Richárd címűben, egy váltóügyletet Balzachoz méltó aprólékosággal beszél el.¹⁴ Gyakran választ külföldi tárgyat, annyira franciás, hogy van olyan novellája, amelyet fordításnak hittek.¹⁵ Különösebb értéket azonban novellái sem képviselnek. Cselekményük bonyolítása legtöbbször ügyetlen, jellemeik elnagyoltak, eszmeiségük szegényes. A kortársak Pálffy elbeszélő modorának egyszerűségét, sallangtalanságát szerették, egyes párbeszédeit értékelték. A közönség érdeklődésére mutat, hogy már 1848. elején kiadót talált összegyűjtött novelláinak kötetére, a közbejött események miatt azonban a kötet csak 1850-ben jelenhetett meg, a szerző neve nélkül, *Egy földönfutó hátrahagyott novellái* címen.

Szépírói pályája második szakaszában (1855—60) három regényt s mintegy tíz elbeszélést írt. E korszak terméséhez számíthatjuk a még

1.4. Szinnyei F. id. m. 2. k. 180 1. 15. Uo. 2. k. 178. 1.

1853-ban megjelent, *A szebeni ház* c. történelmi elbeszélését s 1864-ben a Kisfaludy Társaságban székfoglalóul felolvasta, *Radvánszky György .Eperjesen c*, szintén történelmi tárgyú elbeszélését is.

Első korszakához képest e művek Pálffy írói érdeklődésének jelentős változásáról tanúskodnak. Az egyik változás, hogy figyelme fokozottabban fordul a történelem, elsősorban Erdély története felé. A másik, hogy elfordul a francia romantikától.

E korszakban írt történelmi regényeinek, elbeszéléseinek tárgyköre Jósika és Kemény regényeinek világával érintkezik. A *szebeni ház* c. elbeszélésében Kemény Özvegy és leánya című regényének tárgyát dolgozza fel — Kemény előtt. *A fejedelem keresztleánya* (1856) című történelmi regényével kapcsolatban Jósika Abafijának hatását szokták emlegetni.

Ez a regény Apaffy fejedelem korában játszódik. Hőse, Apor Kelemen, éppúgy könnyelmű, a bűn útjára került fiatalember, mint Jósika Abafija, de ő nem az erkölcsi tökéletesedés útján nyeri el a boldogságot, mint Jósika hőse, hanem cselszövény révén. Már a Magyar millio-naire-ben is láttuk, hogy Pálffynál a moralitás nem áll erős lábon; ezt itt is tapasztalhatjuk. A regény kritikusa, Salamon Ferenc, meg is rója ezért a szerzőt. Szigorúan kritizálja a regény egyéb fogyatékoságait is, elsősorban a hanyag jellemzést. Különösen a kor jellemzés felületes: a tőlünk távol álló kort Pálffy menlevélnek tekinti arra, hogy bármi képtelenséget elhitessen velünk. Kritikája összefoglaló részében a következőket írja: „...sok szép tehetségei mellett is egy lényeges hiánya, hogy meggyőződés, átérzés nélkül fog munkához; az események kivitelében számító eszet mutat, de a gondolkodó seholsem tűnik fel.”¹⁶

Másik, közel egykorú történelmi regénye, *Az ítélőmester leánya* (1858) I. Rákóczi György fejedelem korában játszódik. Szereplői közt a kor történelmének jelentős alakjait találjuk: Kassait s Székely Györgyöt, a fejedelmi széket követelő Székely Mózes öccsét, a történelem feltámasztása azonban ebben a regényben sem sikerül: titokzatos kincs, emberrablás, párbaj, gyilkosság, különös szerelem romantikus motívumai nőnek a kor valódi történetét ábrázoló események fölé. Egy mondat a szabadságharc utáni évek akusztikájában különleges hangsúlyt kapva hangzik ki a regényből: „Ezen utóbbi esetre (ti. elbocsátani a csapatokat és kiszökni Erdélyből) azonban gondolni sem lehet az azon korban, midőn e magasztos szójárás: győzni vagy meghalni, mindannyiszor komolyan volt értve.”¹⁷

Időben e két történelmi regény között, 1857-ben jelent meg a Magyar Sajtóban, majd a következő évben önállóan is Pálffy e korszakban írt legterjedelmesebb, s tegyük hozzá: legjelentősebb regénye, *Az atyái ház*. Ez a könyv azt a kort ábrázolja, amelyből Jókai is oly gyakran s oly szívesen vette tárgyát; a forradalom előtti évek, évtizedek gyakran kritizált, mégis édes nosztalgiát ébresztő félmúltját.

16. B. Hírlap 1856. márc. 16.

17. Olcsó Könyvtár-beli kiadása (Bp. 1881.) 153. 1.

A regény cselekménye röviden a következő: Rétszeghy Kálmán apjától hamiskártyások (Szalánczy és Csetneky) elnyerték ősi birtokát. Az apa a birtok elvesztése után fukarságig menő takarékossgal tekintélyes vagyont gyűjtött, aztán hirtelen meghalt. A vagyont a gyámja, Barakonyi Sámuel őrizte meg Kálmán számára.

Kálmán szeretné visszavásárolni a birtokot, de a jelenlegi tulajdonos, Csetneky, meg nem válna tőle.

Kálmán megismerkedik Szalánczy özvegyével és két leányával. Az idősebb, Mari. az özvegy mostohaleánya. Ez apjától tekintélyes vagyont örökölt, de felét mostohatestvérének, Matildnak akarja adni. Kálmán szerelmes lesz Matildba.

Kálmán gyámja, Barakonyi s Marié, Várkonyi összeesküvést szőnek, hogy Kálmán visszanyerje birtokát, Mari megtartsa a vagyonát. Mari részvényeit elégetik; mikor mostohája s testvére kimutatják igazi érzelmeiket a szegénynek hitt lánnyal szemben, Mari szakít velük. Csetneky fiát hamiskártyázásba bonyolítják, leleplezik, s elüldözik vele együtt apját, a volt hamiskártyást is; Kálmán így visszavásárolhatja apja birtokát. Végül Mari és Kálmán egymáséi lesznek, miután Kálmán kiábrándul Matildból.

A cselekmény rövid ismertetéséből is láthatjuk, hogy Pálffy itt sem áll az erkölcsi igazság alapján. Salamon Ferenc meg is róta ezt a regényt is. „Minden eszmény nélkül írónak látszik” — írta a szerzőről, — „...emberei lelkiismeret nélkül jönnek a világra.”¹⁸ Kétségtelen,

hogy a két gyám erkölcsileg nagyon kétes értékű eszközöket vesz igénybe, hogy védencét vagyonához juttassa, s Pálffy ezt természetesnek tartja. De csakugyan csupán erkölcsi igénytelenség, felületesség ez részéről, mint Salamon állítja? Talán az is, de egy korforduló erkölcsi tendenciáinak felismerése is. A regény cselekménye a pénzszerzés, örökség utáni hajszá körül forog. A rendi társadalom patriarchális erkölcsét most kezdi felváltani a kapitalista morál. Pálffy azt vetíti vissza a forradalom előttre, amit maga körül lát. Nincs hite vagy nincs fantáziája hozzá, hogy szembeállítson ezzel valami szebbet, igazságosabbat. Olyan ez a regény, mintha Jókai a közel egykorú *Felfordult világban* csak Borcz és Torhányi vagyonért való birkózását írta volna meg, a becsületes úton, munkával, találmányokkal meggazdagodó Fehér Gyulát elhagyta volna. Pálffy regényének eszmény nélkülsége mintha azt mutatná, hogy elfogadta a kapitalista „játékszabályokat”. Jellemző, amit Rétszeghy Kálmán apjáról ír, aki öt év alatt húszezer forintból nyolcvanezret csinált: „Mindent elkövetett, miből *becsületes úton* (az én kiemelésem!) pénzt szerzhettek.”¹⁹ Nos. öt év alatt „becsületes úton” megnégyszerezni a vagyont csak úgy lehetett, ha a „becsületes utat” bizonyos tágassággal értelmezzük.

A jómódúvá vált, házat építtető, takarékpénztári állást vállaló Pálffy benne él a születő magyar kapitalizmusban. Még kedvvel festegeti a

18. Idézi Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban 2. k. 479. l.

19. Olcsó Könyvtár-taei kiadása (Bp. 1892.) 17. 1.

12

régi nemesi életet is, ebben a regényében is leírja a vidéki udvarházak eszem-iszomait (akárcsak Jókai), rokonszenvvel ábrázolja a Pontyi típusú, csak a régi világot dicsérő parlagi nemeset, de már látja és leírja azt is, hogy korának gyermekei a Miatyánkkal egyszerre tanulják meg, „mi a pénzcsarnok, árfolyam, részvény, szelvény, osztalék.”²⁰ Tudja, és megírja, hogy mindenkit mindenütt az anyagi tekintetek igazgatnak. Hősnője, Mari, az apácák magatartásán méri le, mit jelent az, ha valakit szegénynek hisznek: „Hitem örökre meg van rendülve. Engem az egész világ csak pénzemért szeretett, s miután az elveszett, úgy tekintenek, mint haszontalan terhet. Veszteségem következményét megérezte velem azon helyen is,* hol azt hittem, egyedül csak a szív és hit uralkodik, s hova semmi sem férhet be, mi kizárólag csak e hiú világ fiait ingerelheti.”²¹

Ez utóbbi idézet megmutatja, hogy Pálffy mégsem fenntartás nélkül fogadja el a kapitalista erkölcsöt. Hogy a mind egyetemesebbé váló pénz utáni hajszá megjelenésében cselszöveket és hamiskártyásokat^x állít egymással szembe, s az utóbbiak ellenében az előbbieket pártját fogja, nem annyira eszmei, erkölcsi igénytelenségről tanúskodik, mint inkább arról, hogy a születő kapitalista világról való még meglehetősen felszínes tapasztalatait nem tudja megfelelő, tipikus cselekménnyé és jellemképpé formálni. Tárgyválasztásban már elszakadt a romantikától, a korai regényeire annyira jellemző különlegességeket már nem haj-hássa, de a valóságos világ sok apró tapasztalatához kötődő tárgyát most is csak egy cselszövény fonalán tudja cselekménnyé elrendezni. Ez a negatívum későbbi regényeit is jellemzi.

Ezzel kapcsolatban már most felvethetjük Pálffy és a realizmus viszonyának kérdését is. Ismeretes, hogy Gyulai Pál szerette Pálffyt, s Jókai romantikájával szemben valaminő reálisabb irányzat képviselőjének tartotta. Véleményem szerint azonban Pálffy nem reálisabb, csak szürkébb Jókainál. A művészi realizmus ereje csak egy-egy korfestő képében ragad meg bennünket: a negyvenes évek Pestjének, a vásári forgatagnak, a színháznak, a vidéki lakomának leírásában — de mennyivel színesebb, mennyivel létezőbb az ilyen részletekben Jókai! Alakjai közül két mellékes figura: Korhányi úr, a régimódi nemes meg Kaczor, a nevelő tűnik ki létezőbb jellemével, — de ha dicsérni akarnók őket, legfeljebb azt mondhatnók: megközelítik Jókai hasonló alakjait.

Az elbeszélő Pálffy — ha imént említett korlátai jórészt változatlanok maradtak is — legmagasabbra harmadik korszakának (1882— 1894) regényeiben emelkedett. Ezek közül a négy legfontosabb: *Esztike kisasszony professzora* (1882), *Egy mérnök, regénye* (1885), *Anyá és grófné* (1886) és *A régi Magyarország utolsó éveiben*. (1894)

Az első kettő cselekménye a legfrissebb jelenben, a kiegyezés utáni időben játszódik. Mindkettőben az arisztokrácia és a polgárosodó társadalom súrlódásait próbálja meg ábrázolni a szerző, arisztokrata-ellenes tendenciával.

Esztike kisasszony a köznemes Dorozsmay család dúsgazdag örököse. Egy tönkrement gróf, Bendeffy Artúr akarja feleségül venni. A grófi címer, a grófi család előkelő kapcsolatai megteszik a hatásukat, annál is inkább, mert a hihetetlenül naiv leány mit sem tud a

szerelmem érzéséről. Megtörténik az eljegyzés. Esztiike mégsem lesz a gróf felesége: egy rokonszenves, szegénysége miatt szinte nem is arisztokratának számító erdélyi báró, Gencsy Pál veszi el, a „professzora”, aki megtanítja az igazi szerelmem érzésére. De a báró aligha menne sokra udvarlásával, ha nem segítené a Pálffy-nál szokásos cselszövény, melyet elsősorban Esztiike néhai atyjának barátja s Pál képviselőtársa, Bogárdy sző. Ő sem riad vissza csalárd eszközök igénybevételétől sem. Többek közt elhiteti Bendeffy veit, hogy Esztiike jövődj férjének fel kell vennie felesége családi nevét is a magáé mellé. Ez már sok a hiú és gögös grófnak. A vagyonért hajlandó volna rangján alul nősülni, de arra már nem kapható, hogy grófi neve mellé egyszerű köznemesi nevet tegyen. Végül azonban ő sem jár rosszul: megkapja régi szerelmét, Louise hercegnőt, aki ugyan előbb gazdagabb kérést választott, de nemrég özvegyiségre jutott. -

Az *Egy mérnök regénye* hőse, Szabolcsy Gábor, olyan arisztokrata, aki csak felnőtt férfi korában tudja meg, hogy gróf és hatalmas vagyon ura. Árvagyermekként önjelölt lett vasúti mérnök, majd osztálytanácsos a minisztériumban, s csak származása törvényességét szeretné kideríteni, de közben kiderül az is, hogy gróf. Még korábban megszeretett egy bárónőt, Réthfalvy Lenkét. Most már társadalmilag felemelkedett hozzá, de annak anyja hallani sem akar róla, mert valaha szerelmes volt az apjába, s az mást vett el. E nagyon mesterkélt akadályt még mesterkéltbb bonyodalom és megoldás követi. Van itt leányszöktetés az erőszakolt vőlegény elöl; „korszerű” csellel, egy vasúti kocsi lekapcsolásával kiereszkolt találkozás a szerelmesek között; szerelmi posta — ismét igen modern formában, telefon felhasználásával. Pálffy tudatosan törekszik rá, hogy a cselekménynek ezek a tartozékai a modern embert, a mérnököt jellemezzék, aki nem a nyers erőszakot használja, mint arisztokrata-ősei, hanem a technika nyújtotta eszközöket célja elérése érdekében. Lenke végül természetesen Gábor felesége lesz.

Kétségtelen, hogy e regények cselekményében sok a mesterkélttség, mégis bizonyos mértékig alkalmasak a kor egy jellemző problémájának bemutatására. Az *Esztiike kisasszony* Bendeffy grófja — ámbár ősz-szehasonlíthatatlanul halványabb, vértelenebb alak — arisztokrata párja a dzsentri Noszty Ferinek, s egy ilyen alak ábrázolásának jogosultsága vitathatatlan, hiszen nemcsak dzsentri, hanem arisztokrata hozományvadászok is hemzsegték a kor társadalmában. Esztiike családja ugyan nemesi eredetű, de teljesen polgárisult: a kapitalista fellendülés idején gazdagodott meg, vagyonát nem földbirtok, hanem részvény és készpénz alkotja. így kettőjük viszonyában valójában az arisztokrácia és a vagyonos polgárság ütközik meg.

Pálffy e regényében határozottan Esztiike és a gróf házassága ellen foglal állást. A gróf házassági szándékát hozományvadászatnak bélyegzi. Ámbár vele szemben is egy bárót vonultat fel, de azt igazi szerelmesnek, családját egyszerűnek, patriarchálisnak ábrázolja, — őt nem is érezzük arisztokratának.

Az arisztokráciát levitézlett, önmagát túlélte osztálynak tartja. Any-nyira, hogy iróniáját némi szánakozó árnyalattal is vegyíti az új viszonyok között gyámoltalanul csetlő-botló arisztokraták bemutatásában. Artúr gróf így beszélget bizalmasával, Porczog báróval: „Az volt a hibám, hogy rangomat, címet többre becsültem, mint amennyit ér. A világ azonban haladt, s mai napon a köznépp úgy beszél rólunk nyíltan, mint mi otthon magunk közt titkon szoktunk; azaz: hogy a magas születés, ha nincs pénz hozzá, otrombául nevétséges.

— Ügy van, a középrend tolokodása erőt vett rajtunk, s ha küzdünk is, fegyvereink nem egyenlők. Minket rangunk kötelez, mi telve vagyunk gyöngédséggel és galantériával. Ők pedig szabadon és tartózkodás nélkül csak a kézzelfogható előnyöket vadásszák.”²²

De tisztában van azzal is, hogy ez a levitézlett osztály még mindig nagyon erős, nagyon hatalmas. Az *Egy mérnök regényében* igen jól érzékelteti azt a társadalmi válaszfalat, amely Szabolcsy elé mered, míg be nem fogadja a „társaság”. Így beszélnek róla: „Meghívást kapott a főrendek házába? Uram Istenem, kit nem hívnak meg már oda! Az elnök maga is csak közönséges nemes. Az érsekek és püspökök között van, akinek apja kaptafával kereste kenyerét. Hát az a sok főispán! Minő gyűlevész had! Ismerek egyet közülök, aki hat év előtt még Ce~ cilie barátném egyik uradalmában árendás volt. Mi lesz még ezután e hajdan dicső testületből! Maholnap behozzák oda a lutheránus és kálvinista superintendenst; be még a zsidó rabbit, s ha így süllyedünk a demokrácia posványában, még vagy egy tucat saktert is.”²³

Kemény és éles ez a bírálat, hiszen azt mutatja meg, hogy az arisztokrácia a közélet demokratizálódásának azt a nagyon-nagyon kezdetleges módját is sértőnek tartotta évszázados kiváltságaival szemben, amelyet a kiegyezés utáni Magyarországon megvalósítottak. Pálffy részéről ez a bírálat annál is keményebb, mert — mint látni fogjuk — ő korántsem volt megelégedve a demokratikus vívmányokkal.

Ezt a kemény, bíráló hangot azonban nem viszi végig a regényben. Szabolcsyt az arisztokrata körök végül is befogadják, s az ő történetében érdekesen, bár mesterkéltén felvetett problémát, a polgári neveltetés, munkás élet és az érett fejjel megkóstolt arisztokrata életforma közötti vívódást az író könnyedén odahagyja egy sablonos és olcsó szerelmi bonyodalom ábrázolásáért.

20. Uo. 186. 1.
21. Uo. 425. 1.

22. M. Regényírók 35. k. 210. 1.
23. M. Regényírók 36. k. 116. 1.

15

Arisztokrata szereplői ábrázolásában különösebb mélységet, tipikusságot nem ér el. De — mint idézeteink mutatták is — jó megfigyelései vannak. Erre vall az a részlet is, amelyben egyik arisztokrata szereplője, Nagyváthy Gedeon a „mágnás-nyelvre” tanítja az újdonsült arisztokrata Szabolcsyt. „Beszélj német hanghordozással, de magyar szavakkal... Végy kezembe valami társalgási vígjátékot. Írj le belőle néhány lapot német betűkkel, de gyorsan firkáivá, összevissza kuszáivá, hogy magad is nehezen olvashassad. Ekkor képzeld, mintha csakugyan németül deklamálnál, s meglátod, a harmadik kísérlet után olyan tökéletesen beszélsz mágnás-magyar nyelven, mintha mamád tejjével szívtad volna be. Ebből áll e roppant tudomány, melyet hatezer holdas nemes úrii bámul, irigyel, és kétségbe van esve, hogy soha tőlünk el nem sajátíthatja/*²⁴

E két regény sok mindent elmond a korról az arisztokrácia bírálatán kívül is, de a cselekménytől függetlenül. Egy-egy a cselekmény előrehaladását megakadályozó beszélgetés sokkal jobban feleleveníti a kort, mint a cselekmény, mert az életből ellesetiség érzik rajta.

A kor egyházi viszonyait pl. így jellemzi az *Esztike kisasszony professzora* egyik szereplője: „A jezsuiták támogatása nélkül mai napon sem terem sem infula, sem hagy dominium. Es az alkotmányos korszakban még kevésbé, mint Metternich idejében. Szegény Trefort éles szemmel kutatja, válogatja jelölteit a hazafias papok között; de mire felküldte felterjesztését a koronához, s megérkezik Rómából a bizalmas kérdésre az igenlő válasz, ezen egypár hónap alatt úgy behálózzák a jezsuiták a kandidátust, és úgy elhitetik vele, hogy a jezsuiták közé fel-esapás nélkül még az utolsó percben is elmarad a kinevezés, hogy a megtántorodott ember poggyászosul együtt rohan az új táborba, s felesküszik a pontozatokra, miket eléje terjesztenek.*²⁵

Az idézett szereplő ellenzéki képviselő. Ennek az alaknak kapcsán nyílik rá módja, hogy véleményt mondjon az ellenzéki politikáról. Bírálata nem a kormánypárté az ellenzékkel szemben, hanem a politikai demagógia elítélése. Bogárdy, az ellenzéki képviselő így jellemzi politikai elveit: „Azt mondtam a hű magyar népnek, hogy mindennek ellene szavazok, aminek adószaga van... Mérsékelt ellenzék! Mi az ördög ez? Vagy úgy opponáljon az ember, hogy vérért, veséjét kibicskázza az el-lenfélnek, vagy üljön itthon és számítsa, mennyire van az adóval hátra-lébkban. Ha a magyar Robespierre volna a miniszterelnök vágy a respublika elnöke, annak is opponálnék. Mert kormánynak lenni s a hazát elárulni, az az egész világon egyértelmű.”²⁶ Másutt így nyilatkozik: „...sohasem szoktam bolondot beszélni, kivéve a képviselőházban.” — „És mért éppen ott?” — kérdezik tőle. — „Mért? mert hazafias kötelességem. Mert hű akarok maradni választói programomhoz. Meg sem választanánek többé, ha egy beszédem alatt az elnök legalább három-

24. Uo. 97. 1.
25. M. Regényírók 35. k. 101. 1.
26. Uo. 37. 1.

16.

szór rendre nem utasítana."²⁷ Szinte hihetetlen az a politikai cinizmus, amely ebből az arcképből kibontakozik. S ami a legfurcsább, ez a Bogárdy egyébként igen derék ember, ő szabadítja meg Esztikét a gróftól, ő teszi lehetővé, hogy szíve szerint Pál bárót válassza férjéül. Az alak lenne elhibázott? Azt hiszem, ezúttal nem. Inkább Pálffynak az az ítélete fejeződik ki ebben a jól megrajzolt mellékalakban, hogy a politikai demagógia légkörében, ahol a „ki mond nagyobb”, „ki ígér többet” vált az eredmények mércéjévé, megromlik a becsületes ember is.

Hogy Pálffynak nemcsak az ellenzéki demagógiáról, hanem a közélettről általában megvolt a véleménye, *híven* jellemzi, amit a főispánokról írt: „Három vagy négyezer forint fizetés, nagy méltóság, ülés és szavazatjog a főrendek házában és semmi dolog hozzá.”²⁸ Azt is jól látta, hogy az uralkodó osztály, a továbbélő nemesség a maga kiszolgáló szervének tekinti az államhatalmat. Naiv formában, mégis lényegre tapintóan fogalmazta ezt meg Zsuzsi néni, Pál báró nagynénje, képviselő-unokaöccséhez írt levelében: „...az idén megint felemelték az adót Gencsen. Kérlek, szólj a pénzügyminiszterrel, hogy olyan hivatalnokot tartson itt, aki több becsületet tud. Ha nem hallgat rád, szavazz ellene, buktasd meg, azért vagyunk szabad alkotmányos nemzet.”²⁹

A pénz — hozomány és örökség formájában — mindkét regényben nagy szerepet játszik. A kor gazdasági életének hullámzását azonban csak helyyell-közzel regisztrálja, nem ábrázolja. Így pl. beszél az Esztike kisasszony professzora c. regény elején az 1869-ben beköszöntött „arany-korszak”-ról és 1873-ról az „iszonyú romlás esztendejéről.”

A technikai haladást, az arisztokraták tekintélyének hanyatlásában megmutatózó demokratizálódást helyesli. A vallásos hittől elforduló világnézeti változást azonban idegenkedve szemléli, annak ellenére, hogy — mint láttuk — az egyházzal kapcsolatban nincsenek illúziói. Egy keresztelő jámbor és lelkes hangulatának bemutatása után így sóhajt fel: „Áldott, boldog világ, a régi hitnek utolsó napja! Mert a mi hideg filozófiánk más tanokat, egészen ellenkező elveket kezd szívünkbe csepegtetni. Ad-e megnyugvást, vigasztalást, biztosítékot a jövőre? Egyelőre csak szomorú és elrettentő jeleit látjuk a merész cserének.” (Az öngyilkosok nagy számát említi.)³⁰

Pálffynak ezek a regényei — ámbár természetesen nem állnak a kritikai realizmus módszerének magaslatán — realista szándékú regények. Pálífy, Mikszáthhoz hasonlóan, észrevette, hogy az elszürkülő, minden

romantikát kizáró kapitalista kor ábrázolásához nem illenek a hősök,

hősi gesztusok. Az Esztike kisasszonyról szóló regény végén a hódító és a visszautasított vőlegény találkozik egymással. Üdvözlik egymást, né hány udvarias mondatot váltanak, a helyzetük- indokolta összecsapás elmarad. „Lásd, barátom, ilyen a valódi élet, ilyen a korrekt modor a

27. Uo. 141. 1.

Uo. 74. 1. Uo. 168–169. 1.

30- M. Regényírók

világban" — mondja a visszautasított vőlegény barátja. — „Amit te akartál elkövetni, az múlt századokba való, amikor az emberek mindenki fölött uralkodni akartak, csak magukon nem. Megengedem, hogy ily helyzetben, mint te vagy a báróval szemben, *ha regényt írna valaki rólatok, az olvasó kérlelhet lenül követelné*, hogy törj ki, dülj-fülj, hordj rakásra borzasztó gorombaságokat, másnap pedig egyikikötöket saroglyán vigyék, obductio végett, a kórházba." (Az én kiemelésem).³¹

E két regényből azért idéztem bőszégesen, mert szerettem volna minél sokoldalúbban bemutatni Pálffy viszonyát a kiegyezés utáni kor problémáihoz. Nem lehet azt állítani, hogy alaposan látta ezeket. A dolgozó osztályokról nem volt szava. Polgárokat sem ábrázolt, de a polgári és feudális értékrend összeütközését vagyonossá vált köznemesek és elszegényedett arisztokraták viszonylatában megkísérelte ábrázolni. Az arisztokráciáról, az egyházzól, a politikai demagógiáról haladó szemléletű bírálatot mondott, ha nem is gyökeresen alaposat és minden vonatkozást feltáróan sokoldalút. Nem érte el az igazi realista irodalom magasságát, de a realizmusra törekedett, s problémája elvileg is foglalkoztatta. A számos különbség ellenére elveiben, ítéleteiben volt valami Mikszáthra emlékeztető.

A cselekmény ideje és a szerelmi bonyodalom révén a fentebbi kettőhöz csatlakozik az *Anya és grófnő* című regénye is, de ez romantikusabb színezetű. Középpontjában egy nagy szerelem áll: egy magyar gróffiu és egy angol lány szerelme, amely végül győzedelmeskedik a grófnő-anya lenéző gőgjén a lánnyal szemben. Igaz, ehhez az is hozzájárul, hogy a lányról kiderül: bárónő és dúsgazdag. Ebben a regényben is vannak korfestő részletek, amelyekre elsősorban a grófi család auli-Jcus és rebellis tagjainak szembeállítás ad alkalmat.

A kritika Pálffy regényei közül *A régi Magyarország utolsó éveiben* címűt emelte ki leginkább. Ez sem regényi tulajdonságaival jeleskedik, sőt e tekintetben az Eszti ke kisasszony professzora és az Egy mérnök regénye mögött is elmarad. Mint Császár Elemér megállapította, Pálffy legtöbb regényének a bonyodalma azonos: „egy fiatal férfi és egy fiatal leány szeretik egymást, de szerelmük heves ellenzőre talál egy idősebb nőrokonukban, akitől függenek.”³² Ezt történt az Egy mérnök regényében, ez az Anya és grófnőban, ez történt ebben a regényben is. Egy fiatal köznemes, Zsadányi Pál megszereti Frankenmarkt nyugalmazott ezredes leányát. Rózát. Margit néni, Pál nagynénje, ellenzi a házasságukat, s a regény cselekménye lényegében annyi, hogy fokozatosan tudjuk meg, miért. Az ezredes valaha udvarolt Margit néniének, de viszonyuk felbomlott, mert Pál apja, kártyaadóssága miatt, Frankenmarkt fizetésre felszólító levele következtében lett Öngyilkos. Ebben a regényben a bonyodalom megoldása tragikus: Róza öngyilkos lesz, mikor Margit nénitől megtudja a történeteket, Pál a szabadságharc szolnoki csatájában leli halálát.

31. M. Regényírók 35. k. 312. 1.
A magyar regény története. 246. 1

A korfestő részek ebben a regényben szinte teljesen függetlenül a cselekménytől. Pálffy látható szeretettel időzik el ifjúkori emlékeinél, „mikor a negyvenes évek és a forradalom sok kisebb-nagyobb eseményét ábrázolja. Lépten-nyomon azt sajnáljuk e könyv olvasása közben, miért nem írta meg élete történetét, emlékeit.”³³ Legjobb könyve lett volna. Leírja Kossuth követte választását, a megyei adminisztrátorok basáskodását, a pesti arisztokrata-körök társas életét, a Pesti Hírlap szerkesztőségét a márciusi napokban, a forradalmi ifjúságot, a reakció mesterkedéseit. Sok ítélete meglepően érett. Az 1848. előtti, forradalommal terhes helyzet jellemzésében pl. szinte lenini nézetekre ismerünk. Ezt írja: „Csodálatos világ volt az, 1847-ben. Nagyban és egészben a nemzet hivatott képviselőinek nem rosszul folytak dolgai, s mégis a lakosság minden rétegében oly magyarázhatatlan elégedetlenség uralkodott, hogy boldog és boldogtalan valami ismeretlen változást várt: meggyőződven, hogy úgy, mint voltunk, tovább semmi esetre sem maradhatunk. Török vagy szakad, más világnak kell bekövetkezni, mert a lassú halálnál nincs kétségbeejtőbb állapot.”³⁴ Jól látta, hogy kik álltak szemben a nemzeti függetlenséget és társadalmi változást követelők mind nagyobb többséget szerző pártjával: „Világos, hogy ily gyalázatos állapot egyetlenegy független léleknek sem kellett. Csak egy számban kicsiny, hatalomban legyőzhetetlen csoport ragaszkodott hozzá. Az ország főméltóságai: a megyés és címzetes püspökök, a főispánok, a grófi és bárói rendek elosztárkosodott tagjai. Ha ez nem volt elég, szereztek hozzá öt forint napidíj mellett egy csapat rég elzüllött mágnást.”³⁵ Az egyházi reakció szerepét különösen világosan látta, s a regény más helyén is megbélyegezte. Íme egy rövid párbeszéd a regényből:

„— A múltkor az apácáknál ebédeltem. Valaki a vasútról beszélt, s a fejedelemszony ájtatosan fölsóhajtott: attól félek, monda, hogy ez is csak a mindig leselkedő sátnál találmánya.

— Honnan tudja ezt a fejedelemasszony?

— Talán csak istenfélő lelkében támadt e gyanú: lehet, hogy más bölcsebbtől is hallhatta.

— Például a püspöktől?

— Azt én nem tudom, csak hajlottam, hogy óméltósága is kárhözatosnak tartja, hogy az ember a négy lábú ló helyett pokoli tűzzel fűtött vasgépre bízta életét.

— Szóval: a lokomotív a sátán találmánya. Én azonban azt kértem volna tőle: vajon Isten sugalmazásából történik, ha bizonyos palotákban

33. Barátai biztatták emlékiratai megírására, de ő — szerénységére jellemzően — így válaszolt: „Az emlékiró nem kerülheti ki, hogy a maga becses énjéről ne beszéljen. Nekem pedig nem szokásom magammal foglalkozni, legkevésbé, ha toll van a kezemben.” — Vadnay Károly: P. A. emlékezete. B. Szle 1898. 94. k. 382. 1.

34. A régi Magyarország... (Bp. 1894.) 266. 1.

35. Uo. 268. 1.

megnyitják a telhetetlen papzsákot; etetik, itatják a torkosságig a bocskoros nemeseket, hogy mint öntudat nélküli barmok járuljanak a szavazó asztalok elé, az osztrák miniszterek parancsolatára! Ez a sánta Lucifer találmánya, nem a füstöt pöfékelő mozdony!"³⁶

Érdekesen világítja meg a franciaországi forradalmi események ellentmondásos, dialektikus hatását a magyar nemesi ellenzékre és a magyarországi reakciókra. Guizot bukásának, Thiers hatalomra jutásának az ellenzék ö[^]ült, a reakció megrémült tőle. A radikalizálódás, a köztársaság kikiáltása az ellenzékot ijesztette meg, a reakcióban keltett reményeket.

Regényének egyik legérdekesebb része az a fejezet, amelyben egy a Pesti Hírlap szerkesztőségében a márciusi napokban lefolyt vitát ír le. Ezzel a vitával s a vitához kapcsolódva közvetlenül is jellemzi a centralista politikusokat, akiket — a Pesti Hírlap szerkesztőségében dolgozva — alkalma volt alaposan megismerni. Ezt írja róluk: „...a mi 1848 előtti politikusaink, mint egy régi rendszer iskolájának tanítványai, főleg nyugalmat szerető doktrinerek voltak, Szemök előtt lebegett ugyan a centralizáció, a néptől választott parlament, a felelős minisztérium, szabad sajtó, jogegyenlőség és közös teherviselés: de a tapasztalásokból okulva azt hitték, hog³ ha jól is megy a dolga a magyarnak, mind e kívánalmak legkorábban 1950 körül válhatnak testté, vérré és kézzel fogható valósággá. Hitték és vallották, hogy amint a természetben, úgy a politikában is valamely idő előtti „saltus” lehetetlenség, képtelenség.”³⁷

A forradalom eseményei és eredményei megcáfolták ezeket a doktrinereket. Pálffy úgy mutatja be őket, hogy érzékelteti a forradalomnak ezt a cáfolatát. Azt a politikai pártot azonban, amelyhez ő is tartozott, a radikális ifjúságot, a kiegyezés hívévé vált politikus szemszögéből korrigálva ábrázolja. Így ír róla: „...az ifjúság körében keletkezett egy kis opposzió is az új rendszer ellen. Sokan látva a könnyűszerrel elért sikert, azt mondták: hátha talán egy füst alatt többet is ki lehetett volna vívni! Mi, akik akkor éltünk, tudjuk legjobban, hogy ez ellenzékeskedés nem bírta a komolyság jellegével. Inkább azt mondtuk: jó lesz ezt az osztrákot egy kicsit ijesztgetni, hadd lássa Bécs, minő pártok is léteznek az alsóbb rétegekben! Akkor majd jobban meggondolja magát, s békével tűri az 1848-diki törvényeket, nehogy ránézve még valami rosszabb is következhessek/”³⁸ ír arról is, hogy a radikálisok jelentkezését a reakció fogadta a legszívesebben, nyilván azt remélve, hogy erőre kapásuk megosztja az uralomra jutott ellenzékot. Annak megmutatásával azonban adós marad, hogy a szakadást a radikálisok helyes politikája megakadályozta, s bár ír a Jellasics támadása után kialakult egységről, elmulasztja hozzátenni, hogy ez az egység lényegében a radikálisok elvei alapján jött létre.

36. Uo. 232—233.1.

37. Uo. 340. 1.

38. Uo. 347. 1.

Mint említettem, ezek a korfestő részek szinte teljesen függetlenek a regény cselekményétől. Zsadányi Pál, a főhős ugyan lelkes híve a haladó pártnak, Margit néje meggyőződéses konzervatív, de ez viszonyuk alakulásában nem játszik szerepet. A kor élénk politikai életében még leginkább egy mellékalak, Klobuchevich báró áll benne, de az ő anekdotikusan megfogott, vígjátéki jellege sem alkalmas többre, mint a konzervatív kormányhivatalnokok kigúnyolására. Ezért, ha korfestő részletei, az ifjúkori emlékek megszólaltatásai kiemelik is e regényt Pálffy egyéb művei közül, egészében gyengébbnek kell tartanunk, mint az Esztike kisasszony professzorát és az Egy mérnök regényét, s igazat kell adnunk Mikszáthnak, aki a kritika Gyulaitól is szentesített véleményével szemben nem ezt, hanem amazokat választotta ki a Magyar Regényírók című sorozatban való közreadás céljára.

IV. P U B L I C I S Z T I K Á J A

A regényíró Pálffy — igazi népszerűsége sohasem jutva — fakult meg és avult el. Hírlapíróként népszerű volt valaha, a Március Tizenötödike szerkesztőjeként, de e téren szerzett hírnevét még nyomtalanabbá mosta el az idő. A Március Tizenötödikével szerzett népszerűségét jórészt elvesztette az Esti Lappal: a kiegyezés védelmezése Kossuth ellen és a népszerű Jókai ellen nagyon hálátlan feladat volt. Ha kiemelkedő újságíró volt is a maga korában, az újságcikkek időszerűsége rövid életű, elszáll a nappal. Nem volt olyan jelentős politikus, hogy politikai nézetei miatt, sem olyan kiemelkedő író, hogy teljes életművének jelentősége miatt összegyűjtsék hírlapi cikkeit. Nagy részük névtelenül vagy betű jegyek alatt lappang rég elsárgult újságlapokon.

Hírlapírói pályáját 1847-ben a *Pesti Hírlapnál* kezdte. A Kossuth által indított lap, melynek szerkesztését 1844-ben a centralisták vették át, ebben az időben az egységes ellenzék lapja volt. Szerkesztője Csen-gery Antal, legfőbb munkatársai: Szalay László, Eötvös József, Lukács Móric. Trefort Ágoston s a csak nemrég Pestre került Kemény Zsigmond, Valamennyien az ún. centralista irányzat hívei. Ha ebben az időben — az ellenzék egysége érdekében — az ellenzék zömét alkotó niunicipalista irányzattal szembenálló elveiket az újságban nem hirdették is, a szerkesztőségen belül Pálffy megismerhette nézeteiket. Mint láttuk, híven jellemezte s forradalmi álláspontonról bírálta őket *A régi Magyarország utolsó éveiben* című regényében.

Pálffyt forradalmisága, a radikális fiatalokkal való elvarátsága elválasztotta a . centralistáktól. Mégis sokat tanult tőlük. Tagadhatatlan ugyanis, hogy a kor magyar politikusai közül a gyakran lekicsinylő értelemben „doktrinereknek” nevezett centralisták voltak elméletileg a legképzettebbek, a legszélesebb látókörűek. A táblabíró-politika gúnyos és szenvedélyes támadásához tőlük is kölcsönzött érveket. A centralisták körében nyert politikai iskolázottságával magyarázható kiegyezés

21

körüli és utáni publicisztikája is, amikor a polgári haladás terén várható előnyökért hajlandónak mutatkozott megbékülni a nemzeti függetlenség megcsorbításával. Az ő szemléletmódjuknak a hatása érződik a kiegyezés utáni gátlástalan politikai demagógia elítélésében is.

Publicisztikai működésének csúcspontját *Március Tizenötödike* című lapjában megjelent cikkei jelentik.

A lapot 1848. március 19-én indította meg, négy nappal a forradalom kezdete után, de — mint a cím kiválasztása is mutatja — máris biztos szemmel ítélve a forradalom jelentősége felől. Sem szerkesztői, sem politikai újságírói gyakorlata nem volt, hiszen a *Pesti Hírlapnál* csupán az újdonságok rovatát írta. Erőskezü szerkesztővé nem is vált, munkatársait szabadjára engedte, elvileg is helyesnek tartotta, ha a szerkesztő tiszteli munkatársai véleményszabadságát.³⁹ A lap politikai irányvonala mégis határozott, egységes volt, mert a szerkesztőt és munkatársait harcos, bátor forradalmi szellem töltötte el. A lap címe kötelezte őket: a márciusi forradalomhoz s következetes továbbfejlesztéséhez ragaszkodtak.

A lap mottója ez volt: „Nem kell táblabíró politika.” Programcikkében világosan leszögezte a szerkesztő, hogy a Március Tizenötödike az ifjúság pártjának lapja. Ezt írta: „...lapjaink nyílt orgánuma leendő azon ifjú pártnak, melynek első felléptére a süker a kivívott sajtószabadság... Nyílt orgánuma leszünk a tisztán radikál pártnak.”

A legtöbb munkatárs névtelenül közölte a cikkeit, egy darabig Pálffy is, így nem is tudjuk pontosan megállapítani, melyik cikket írta ő. A későbbi számokban Nagy Gedeon névvel szignálta vezércikkeit.⁴⁰

A lap cikkeinek s a cikkekből kirajzolódó politikai irányvonalának áttekintése külön tanulmányt igényelne, hiszen az egyes cikkek mondanivalója csak a forradalom adott szakaszainak, napi problémáinak ismeretében érthető. Mégis megkíséreljük röviden ismertetni politikai arculatát, szerepét és betöltött feladatát.

A *Március Tizenötödike* annak a pesti népnek a lapja volt, amely a forradalom legmegbízhatóbb tömegbázisát alkotta. Az életrajzi részben már említettem, hogy a korábbi lapokkal szemben újszerűvé tette terjesztési módja is: a vidéknek szóló előfizetés helyett példánykénti, városi árusítás. Méginkább újszerűvé tette azonban a hangja. Pálffy és munkatársai alaposan kihasználták a sajtószabadság által nyújtott le-letőséget az eddig tiltott szabad beszédre. Keményen és gúnyosan támadták a múlt ósdi maradványait (különösen a főmunkatárs, a fiatal Csernátorny jeleskedett ebben), de valamennyi korabeli lapnál határozottabban adtak hangot a tehetetlen, megalkuvást kereső kormánnyal való elégedetlenségnek is. Mint fentebb láttuk, az élete végén visszaemlékező Pálffy az ifjúság radikalizmusát részben komolytalannak

39. Gyulai Pál: Bírálólatok. 136. 1. és Szvacssek—Vári id. m. 77. 1.

40. Vadnay Károly id. m. B. Szemle 1898. 94. k. 364. 1. és Dezsényi—Nemes: A magyar sajtó 250 éve. 1. k. 91. 1.

igyekezett beállítani, részben bírálta az erők megosztása miatt. Nem volt rá oka. A Március Tizenötödike nemcsak helyesen, hanem okosan is politizált. Szó sem volt abban holmi mindenáron való ellenzékieskedésről. A kormány megalakulását pl. így kommentálta a lap: „Többet kívánni sem lehet. Magyarországon a radikál párt harminc esztendőnél idősebbeket nem igen számíthat soraiba. A minisztérium az arisztokráciából származott. Hatalmát a nemesi osztály erejéből meríté, de csak rajta áll, hogy csekély környezői helyett a milliók körötte össze-seregeljének.”⁴¹ Nem holmi okvetetlenkedés, hanem a márciusvégi, tehetetlenséget eláruló huzavona keserű tapasztalata miatt válik gúnyossá Pálffy hangja a kormánnyal szemben, mikor április 14-én, Pestre költözése alkalmával üdvözlí: „Meglátjuk, min kezd a minisztérium. Azon fogja-e kezdeni, hogy elrendel egy pár népszerű gyermekséget. Például újra pingáltatja a kapukat, kinevez egy deputációt, melynek kötelessége Jeend kifürkészni, nem maradt-e valamely sötét zugban egy kétfejű sas... Ez is jó lesz, csak tegyen valamit... Csak egy van, amitől félünk, ha a minisztérium tétlenkedik.”

Rendkívüli éleslátást árult el Pálffy abban, hogy a reakcióval való fegyveres harcot kezdettől fogva kikerülhetetlennek tartotta. „Ellenségeink nem azért nem támadnak meg minket komolyabban és nagyobb-szerűen — írta a Március Tizenötödike — mert a minisztérium boldoggal boldogtalannal cédulázgatik, hanem mert még nincsenek készen.” „Az ausztrívali háború kétszer kettő négy.”⁴²

Bár Pálffy jól látta, s hangot is adott annak, hogy a szabadság megvédésére készülő országnak a nép erejére kell támaszkodnia, a parasztság panaszainak, sérelmeinek, földigényeinek megítélésében — a márciusi ifjak többségével együtt — a nemesi radikálisok elutasító véleményét osztotta. Ha az egység megőrzését célzó politikai megfontolás némileg magyarázhatja is, hogy a radikális ifjúság nem állt a Kossuth politikáját támogató nemesek ellenében a földfoglaló parasztok mellé, az elutasítás hangja (a Március Tizenötödike is „a vérszemre kapott hajdani úrbéres túlzott követeléseiről” ír⁴³) mégis joggal döbrent meg bennünket.

A szeptemberi fordulat, a forradalom balra tolódása, a fegyveres harc vállalása után a közös harc ügye került előtérbe a lapban. A Debrecenben való megjelenés idején a Március Tizenötödike a kormány baloldali politikájának egyik legfőbb támogatója volt a békepárt új-

ságjával, a Jókaitól szerkesztett Esti Lapokkal szemben. De ismét a kormánnyal szemben való ellenzékiesség jutott túlsúlyra a Szemere-kormány idején.

A Március Tizenötödike ekkor is helyesen foglalt állást. A Szemere-kormány kinevezése s az ezzel kapcsolatos belpolitikai intézkedések — mint Révai írja — „újra a középbirtokos nemesi réteg kezére juttat-

41. 1848. márc. 25.

42. Idézi Spira György: A magyar forradalom 1848—49-ben, 133. l.

43. Idézi Spira id. m. 178. l.

ták az egész hatalmat, a radikális elemek mehettek, mert megtették, ami történelmi tisztjuk volt. Kossuth kormányzósága azt jelentette, hogy a radikális elemekkel való blokkját felbontotta, és újra a nemesi középréteggel szövetkezett."⁴⁴ A Március Tizenötödike a Szemere-kormány bírálatában ért el a politikai tisztánlátás legmagasabb fokára. A kormány által hangoztatott republikánus és demokratikus szólamok leleplezése közben a forradalom, a köztársaság és a demokrácia osztálytartalmának felismeréséig jutott el. így írt: „A reszpublika szép szó. A nép Párizsban vérével kivívta ezt, azonban a győzelem gyümölcsét egy osztály elragadta, s a nép újra ott van, hogy ismét csalatkozásán kell búsulnia!¹ Jól látta, hogy a forradalomért vért áldozó nép mögött Magyarországon is ott áll egy osztály, a birtokos nemesség, amely alig várja, hogy a „győzelem gyümölcsét” megkaparintsa. S ha ez az osztály szervezi meg a köztársaságot, „a vármegye urakból compilált reszpublika sokkal hamarabb, mint gondolni lehetne,* ismét csak táblabíró és szolgabíró szisztéma lesz, más nevekkkel ugyan, de régi eredvényékkel.”⁴⁵

Pálffy a Szemere-kormány egyes intézkedéseinek bírálatában a korábbinál is szenvedélyesebb hangot ütött meg. Mikor a kormány újra bevezette az 1848. március 15-én eltörölt cenzúrát, így fakadt ki; „A sajtószabadságon ejtett ezen infámia a földkerekségen a legszemtelenebb hálátlanság, mit valaha kormány elkövetett.”⁴⁶ A kormány erélyes visszaütését az életrajzból már ismerjük. Pálffy lapját betiltják azzal az indokolással, hogy a hadvezetési intézkedések ellen izgatott (a Görgey fővezérségével kapcsolatos huzavona és ellentmondó intézkedések miatt is támadta a kormányt,⁴⁷ sőt Kossuthot is), és a szerkesztő ismételen elmulasztotta lapját bemutatni a cenzúrának.

Ezzel a nagyon-nagyon disszonáns akkorddal fejeződött be Pálffy publicisztikai munkásságának legragyogóbb korszaka. A Szemere-kormány e méltatlan intézkedése mintegy menlevélül szolgált csaknem egy évszázad reakciós történészeinek, irodalom- és sajtótörténészeinek, hogy lekicsinylő, sőt gyalázkodó hangon beszéljenek a számukra túlságosan radikális elveket valló Pálffyról, s közben azt higgyék, hogy a szabadságharc „igazi” szelleméhez hívek maradtak.⁴⁸ Némi elvi-érzelmi fenntartás Gyulai Pálon is érződik, mikor Pálffy forradalmi publicisztikáját jellemzi, alapjában igazságos és magvas írását mégis érdemes idéznünk:

„Pálffy Albert mint politikai hírlapíró már első fölléptével legtehetségesebbnek tűnt fel társai közt. Műveltsége ugyan neki is inkább szépirodalmi volt, mint politikai, de kora ifjúságától fogva figyelem-

44. Marxizmus, népiesség, magyarság. 2. kiad. (1948.) 92. l.

45. Az idézetek és a gondolatmenet Spira id. művéből, 514. l.

46. 1849. jún. 29. Idézi Dezsényi—Nemes id. m. 119. l.

47. Dezsényi—Nemes id. m. 119. l.

48. Lásd pl. Ferenczi József A m. hírlapirodalom története c. művét vagy Hóman—Szekfü Magyar történetét! (7. k. 243—244. l.)

mel kísérte a hazai és európai eseményeket, buzgó olvasója volt a francia hírlapoknak, és részletesen ismerte a francia forradalom történetét. Nem volt szónok, nem igen tudott magyar módon lelkesedni, de annál szenvedélyesebben gyűlölt, s jól értette a gúny művészetét. Ez volt

tulajdonképp életető eleme. Nem gondolkozott mélyen, de élesen látott, s hamar tisztába jött magával és a dolgokkal. Erősen meg volt győződve arról, hogy Ausztria mindent vissza fog venni, amit tőle Magyarország kivitt, s ha egy kis erőre kap, végképp megdönteni igyekszik a magyar alkotmányt. Az élet-halálharcot kikerülhetetlennek látta. Éppen azért folyvást szította a gyanút, bizalmatlanságot, táplálta a forradalmi szellemet, táblabíró politikának gúnyolta a törvényekbe vetett bizalmat, szép beszéd helyett gyors tettet követelt, senkit sem kímélt, csak Kossuthot, akit mintegy kijelölt a forradalom vezéréül. Lapja, a Március Tizenötödike, melynek irányát mindennap igazolták az események, lassanként mindinkább terjedt, s mind nagyobb befolyást gyakorolt a közönségre. S ezt nemcsak irányának köszönhetette, hanem szerkesztője írói tehetségének is. Pálffy nem bővelkedett eszmékben, de főeszméjét ezer változatban s mindig új ingerrel tudta ismételni. Egyszerűen és világosan írt szónoki hevület nélkül, de rendkívül csinosan s bizonyos magyar ízzel; inkább elmés és szellemes társalgónak tetszett, mint veszélyes izgatónak. De gúny ömlött el minden során, gondolatján és érzésén. Ebből merítette lelkesedését, ezzel született logikája s egész gondolatmenete. Gúnyolódása egyszersmind fejtegetés volt, élcei okokat emeltek ki, szarkazmusai ítéletekké váltak. Egyszerre mulattatta, felvilágosította és izgatta olvasóit anélkül, hogy fárasztotta volna. E stíl irodalmi szempontból is feltűnő jelenség volt, s csodálni lehetett, hogy erős gúnya bizonyos mérsékletet tartott, s ritkán vált egészen nyerssé."⁴⁹

A publicista Pálffy a Március Tizenötödike betiltása után több, mint tíz év múlva, az 1860-as években jelentkezett újra. Munkásságának ebben a szakaszában a kiegyezés előkészítői és támogatói között találjuk. A közvélemény emiatt elvtagadónak tartotta; vitapartnerei árulónak bélyegezték. Valóban megtagadta-e, elárulta-e ifjúkori eszméit?

Emlékeztetnünk kell rá, hogy Pálffy „fordulata” nem egyedülálló. A Kossuth-emigrációnak a kiegyezés után hazatért olyan kiválóságai is a Deák-párthoz csatlakoztak, mint Klapka és Türr tábornokok vagy Horváth Mihály történetíró, volt 49-es miniszter. Kétségtelen, hogy a kiegyezés nem jelentette a 48-as forradalom követelményeinek teljes megvalósítását, de pusztán a 48-as alapról nem is lehetett eredményesen támadni. Kossuth egy új, már az emigrációban kialakult politikai koncepciót szögezett a kiegyezés által létrehozott osztrák-magyar állammal szembe: a dunai népek konföderációját; azok a rétegek pedig, amelyek a leghatározottabb helyesléssel fogadták Kossuth támadását az új rendszer ellen: az alföldi kisparasztkok, elsősorban az agrárprole-

49. Jókai mint hírlapíró. Bírálatok. 135—136. 1.

tárok, a társadalmi forradalom továbbvitelét várták: a teljes felszabadítást, a földosztást. Pálffy s a hozzá hasonló gondolkodású volt 48—49-es radikálisok nem tudták elfogadni a konföderációs tervet (ez különben általában nem volt népszerű az országban), mert a pánszláv terjeszkedéstől félték, ez ellen keresték az osztrákok szövetségét, a földet követelő parasztságtól pedig éppúgy távol álltak, mint 48-ban. A pusztán érzelmi „kuruckodástól”, a provinciális színvonalú közjogi csatározástól meg épp az átlagosnál szélesebb politikai műveltségük tartotta távol őket. Így nem fordulat vagy elvtagadás útján kerültek a kiegyezés híveinek táborába, hanem azért, mert nem tudtak kitörni már 48—49-ben is meglévő korbáik közül.

Az 1860-as években először a *Magyar Sajtóban* és *A Honban* jelentkezik a publicista Pálffy. Külföldi lapszemlét ír, főként Schmerling lapjaival polemizál. A hazai politikai csoportosulások iránt nem árul el érdeklődést, ezek egyikéhez sem csatlakozik. A kiegyezés után rábízák a Deák-párt kombattáns lapjának, az *Esti Lapnak* szerkesztését. Ennek első számában hosszú bemutatkozó cikket írt, ebben mondja el, 48-as forradalmár létére miért állt a kiegyezés híveinek táborába. Elsősorban a polgári haladás előtt megnyílt lehetőségeket értékeli a kiegyezésben. A nemzeti sérelmek únos-úntalan való hangoztatását, azt a véleményt, hogy Magyarország a kiegyezés révén függőbb helyzetbe került Ausztriától, mint 1847-ben volt, a kivénhedt nemesi politika ósdi sirámának tartja, s így válaszol rá: „Aki tapasztalásból ismerte korábbi alkotmányos függetlenségünk mivoltát, s az ifjabb nemzedék, mely olvassa a Huszonöt év történetét, legjobban teszi, ha minél halkabban beszél ról-la, mert még meghallanának egyetmást 1847-ki függetlenségünk gyakorlati részleteiből ott is, ahol az „ezredéves alkotmány” kifejezését — nagy örömeinkre! — még eddig elég komoly értelemben vették.”⁵⁰

Az idézett mondat, az „ezredéves alkotmány” gúnyos említése igen jellemző a töretlen polgári forradalmár Pálffyra. Életrajzírója nem is állta meg, hogy hozzá ne fűzze: „Ezt Pálffy csak az 1847-iki viszonyokra értette. Még így sem tartjuk azonban szerencsésnek a kifejezést.” Századunk elején az előző nemzedék őszinte és becsületes polgári felfogását már ilyen félremagyarázásokkal igyekeztek szelidítgetni. Hasztalanul. Pálffynak igenis megvolt a véleménye az „ezeréves alkotmányról.”

Az *Esti Lap* megjelent három és fél évfolyamában (1867—1870) Pálffy szenvedélyes vitákat folytat. Egyik fő ellenfele most is Jókai volt. mint 1849-ben Debrecenben, de frontjuk most felcserélődött; a másik egykori főmunkatársa, Csernátony. De vitázott a balközép politikai

50. Idézi Szvacsek—Vári id. m. 9G. 1.

26

vezetőivel, Ghyczyvel és Tisza Kálmánnal is. Az ellenzék e népszerű bajnokait szellemes gúnyval támadta, s teljes joggal ismerte fel és pellengérezte ki politikájuk „táblabírós” elemeit. Ha a Deák-párt politikai és a polgárosodó nemesség társadalmi talajáról ebben az időben már nem is lehetett előremutató módon politizálni, a 48-as nemzedék emberi derekasságának, politikai felkészültségének, európai műveltségének fénye mégis fel-felsugárzik Pálffynak ezekben a cikkeiben is.

V.

Amikor — több, mint hatvan évvel ezelőtt — Gyula városa országra szóló ünnepség keretében leplezte le Pálffy Albert emléktábláját, művei még közkezen forogtak. Több regényét Gyulai Pál Olcsó Könyvtára tette népszerűvé, kettőt közülük Mikszáth is kiadott — már e század elején — Magyar Regényírók című sorozatában. Ma már nem olvassák Pálffy regényeit, legfeljebb irodalomtörténeti érdeklődésből. íróként hiába is igyekeznénk feltámasztani, eljárt felette az idő.

Van-e hát értelme idézni az emlékét?

Van. Ha több érdeme nem volna is, csak annyi, hogy Petőfi baráti köréhez, legszorosabb írói szövetségéhez, a Tízek Társaságához tartozott, akkor is megérdemelné, hogy kegyelettel emlékezzünk rá. Ha nem tett volna is mást, mint hogy szerkesztette a Március Tizenötödikét, a radikális ifjúság, Petőfi politikai rohamcsapata harcos lapját, akkor is feledhetetlen lenne a neve. Irodalomtörténeti érdemeit, melyeket újszerű novelláival, újságírói stílusával szerzett, ma már közvetlenül nem, csak alapos irodalomtörténeti műveltséggel, gondos elemzéssel tudjuk érzékelni, de ez nem ok arra, hogy kevésbé tiszteljük értük. Regényei nemcsak nekünk tűnnek ósdinak, már az egykorú kritika is jórészt annak tartotta őket. Mi korfestő részeit is kevésbé méltányoljuk, hiszen Jókai és Mikszáth ragyogó tolla nyomán ismerhettük meg a Pálffy-ábrázolta éveket. De a kisebb írói tehetségnek az anyaggal való birkózása 'is érdekes lehet számunkra, s méltányolnunk kell azt az igyekezetet, amelyet arra fordított, hogy a feudálisból kapitalistává átalakuló magyar társadalom egyes jelenségeit a valósághoz híven ábrázolja.

Megbecsüléssel nézhetünk emberi egyéniségére is. Űt ja nem volt mentes a tévedésektől, de mindig meggyőződés, tiszta szándék vezette, nem haszonlesés. S ha ez csekély érdemnek tűnik is, rögtön megnő, ha a kor törtetőire gondolunk. Mikszáth Kálmán, akinél jobban aligha ismerte valaki a kiegyezés utáni évtizedek közéleti embereinek „természetrájtát,” így jellemezte: „Egyszerű típusa volt a magyar régi nemes

27

embernek, aki nem tudott se bohém lenni, se stréber. Minden húhó és hivalkodás nélkül futotta meg hasznos pályáját."⁵¹

Csillogó nem, de valóban hasznos volt ez a pálya. Eredményei ma már nem tűnnek' elénk, mert régen felszívódtak irodalmunk, politikai gondolkodásunk személytelen kincsei közé. Úgy gazdagítanak bennünket, hogy nem is tudunk róluk.

„A nagyok jeltelen .sírja halált jelent a nemzetre nézve" — írta a Pálffy-émlékünnepség alkalmából a Békés című lap tudósítója. Pálffy ugyan nem volt „nagy", de talán e gondolatot úgy szöhetjük tovább, hogy a nemzet fokozott életerejét jelenti, ha elhunyt hősei, alkotói közül a kisebbek emlékét is megőrzi.

51. M. Regényírók. 35. k. bevezetése és írói arcképek 94. 1.